

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

Agneta Horn än en gång

Reflexioner och presentationer

Agneta Horn har under senare år blivit en alltmer omskriven författarinna. Det är glädjande att hennes självbiografi är föremål för ett stigande intresse hos litteraturforskarna. Den är ett av de mera betydelsefulla och fängslande dokument vi har från vår stormaktstid.

Hennes levernesbeskrivning är en av de mest egocentriska vi äger, tillika en av de mer öppenhjärtiga. Detta är uppseendeväckande med tanke på att hon skrev under en epok som på intet sätt utmärker sig för självupptagenhet.

De som har uttalat sig om äldre kvinnliga självbiografier har påpekat att dessa ofta har framlockats av att författarinnan har varit dotter, syster eller hustru till en berömd man och velat berätta om honom och deras gemensamma miljö. Agneta Horn (AH) var dotter till en ryktbar fältherre och dotterdotter till Axel Oxenstierna. I hans hem bodde hon långa tider, och hon var älskad av båda morföräldrarna. Ändå omtalar hon dessa personer endast när hon har en egen direkt relation till dem, ett samtal eller liknande. Hon umgås med två drottningar, Gustav II Adolfs hustru och dotter, drottningarna Maria och Kristina, men refererar ingenting utöver vad de sagt *till* och *om* henne. Hon upplevde två tilldragelser som Europa uppmärksammade och som hennes närmaste på mördernet hade intim kontakt med, westfaliska freden och Kristinas kröning 1650, men fredsslutet förbigår hon med tystnad och om kröningen säger hon bara att hon och hennes make befann sig i staden. Det historiska sinnet var inte särskilt utvecklat hos tidens privatskribenter, och AHs självcentrering har gjort henne blind för vilket rikt ämne hennes svenska samtids och hennes upplevelser erbjöd.

Johnny Kondrup har gjort ett påpekande av intresse: det anmärkningsvärda i att AH skildrar sin barndom och dessutom utförligt (116). De tidiga åren brukar vara ett helt försummat kapitel i dåtidens biografiska och självbiografiska litteratur. 1600-talets personalier ger talrika exempel på detta.

Vad som gör hennes egenart i det här avseendet än mer anmärkningsvärd är att när hon kommer till den ålder, då de gamla autobiografikerna brukar påbörja sin livsskildring – kvinnorna från och med giftermålet –, verkar det som om AHs intresse tvärtom försvagas. När de nygiftas segelfartyg styr ut på Östersjön kort före Agnetas 19-årsdag börjar memoaren bli tråkig. Under färderna genom ett land i krig möter henne ett utomordentligt tacksamt och dramatiskt ämne, om hon ville berätta, men AH tar inte fasta på stoffet. Skildringen lever upp en smula när paret återkommer till Sverige. Men av den gamla intensiteten finns intet. Livet, till och med livet i fält, tycks den nu lyckliga och älskande hustrun inte ha upplevt som skrämmande och upprörande. Vi har här en åtminstone bidragande orsak till att hon vid midsommartid 1652 upphör med sitt memoarverk. Sammanfattningsvis kan sägas att den kurva, som hennes självbiografiska verksamhet beskriver, är motsatsen till andra självbiografikers i äldre tider.

Nu en presentation av *dramatis personae*. De är Agneta Horn (1629 18/8–1672), dotter till sedermera fältmarskalken Gustaf Horn af Björneborg (1592–1657) och hans hustru Christina Oxenstierna (1610–31), som i sin tur var dotter till Axel Oxenstierna (1583–1654) och hans hustru Anna Bååt (1579–1649). AHs mor, som följt sin make ut i tyska kriget, avled i pesten när hennes dotter var två år gammal (på 10 dagar när). Den yngre brodern Axel dog vid ett års ålder, av vanvård enligt Agneta. Hon fick segla hem till Sverige 1633 tillsammans med tre lik, moderns, den yngre broderns och sin farbrors.

I Sverige kom flickan att föra ett ambulerande liv mellan olika släktingars gods på landet och hus i Stockholm. Så skulle i stor utsträckning ha skett även om hennes föräldrar hade varit med henne, för sedvänjan inom adeln bjöd att barn skulle anförtros åt äldre generationer, dottrarna företrädesvis åt mödernesidan. Birte Andersen berättar om detta och annat i *Adelig Opfostring: Adelsbörns Opdragelser i Danmark 1536–1660*, en utmärkt undersökning som är giltig även för Sverige. Ett av skälen var att föräldrarna var föga stationära, ett annat att de äldre ägde den mogenhet som ansågs viktig hos uppfostrare och utbildare.

Agneta kom att tillbringa den sammanlagt

längsta tiden hos morföräldrarna i Stockholm och på Tidö och var alltid välkommen hos dem. Vårre var när Ebba Leijonhufvud, den döde farbroderns änka, tog hand om henne på Käggleholm. Fru Ebba var känd som en besvärlig och despotisk person. AH kallar henne sin ”plågoande”. Moster Karin Oxenstierna var av samma skrot och korn (Fries 1:2, 72). AH återger utskällningar, som hon fick av henne, goda exempel på vilka tongångar man kunde anslå även i de förnämsta kretsarna:

och kallade mig alla de onda namn, som hon visste, och sade till mig: ”Ett sådant ettert ont as och avskrap, som du då är, vore icke värd till att leva, sedan till att vara född av sådana dygdiga och fromma föräldrar som min vore”. Och sade: ”När det bliver folk av dig, ditt slöke [=slyna], så blir mina gamla skor nya” och att jag aldrig var den styvmor värd, som jag hade, utan jag skulle hava en, som flådde mig var dag, som fru Ebba gjorde när jag var hos henne. [...] Och ovanpå allt annat, som min moster sade åt mig, det ock allra mest bet mig i mitt hjärta, att om hon visste att hennes döttrar inte skulle bliva bättre än jag, så ville hon heller önska att hon aldrig har fött dom, än om de skulle bliva sådana elaka och onda as som jag var, där då intet hopp vore om att något skulle bli, om det någon skulle få hugna av mig. (Holm 42)

Två slutsatser kan dras: att AH behandlades hårt och illa, men kanske inte utan egen förskyllan. Det framgår mångenstädes att hon var vad vi kallar ett problembarn.

Senare slår AH upp förlovningen med en något narraktig friherre Erik Sparre, trots sina närmastes motstånd. Det var onekligen styvt gjort av en 17 års flicka på 1640-talet. Hon hade mött en annan man som hon ville gifta sig med, den förmögne officeren Lars Cruus (1621–56). De förlovade sig i hemlighet i febr. 1647, officiellt i augusti och vigdes vid midsommartid nästa år. Deras egentliga hem blev det cruuska stamgodset Sätuna. Kort efter bröllopet följde hon den nyutnämnde övers-ten till den tysk-polska krigsskådeplatsen. Cruus avled under kriget den 20 april 1656. Den 26-åriga änkan gifte aldrig om sig. Fadern hade 1643 gift sig med den unga Sigrid Bielke. Efter hans död 1657 anställde styvmodern en process mot AH om arvet efter Gustaf Horn.

De dokument, som har bevarats efter AH, blev 1927 sammanbundna till en volym, X 240 AH

(UUB). Den första, mest omfattande texten är självbiografen, som löper från hennes födelse fram till mitten av 1652, där skildringen abrupt slutar nederst på en versosida. Ett blad fattas också mitt under år 1648, där hon har berättat om sitt bröllop. Luckan omfattar nära sex veckor. Om bladet har förstörts av författarinnan eller förkommit är okänt.

Nästa manus anses vara anteckningar till stöd för den som skulle författa personalierna till Cruus begravning 1656. De bör i så fall ha tillkommit under hösten, då änkan vistades i Stockholm (”reste han ... hit till Stockholm” Holm 112). Anteckningarna begynner med parets officiella förlovning 1647. (Makens ungdomsår har tydligen någon annan fått leverera materialet till.) Framställningen slutas plötsligt den 2 sept. 1656, då åtta månader återstod av Lars Cruus liv. Den är torr och faktisk och tydligt dagboksbase- rad; på 108 rader ges 88 data. Jag kommer att gå förbi denna uppteckning som inte tillhör självbiografen.

Handskriften avslutas med utdrag ur Psaltaren och Job. De har med rätt stor säkerhet kunnat dateras till år 1656(–57). AHs man dog ju det förra året, och den djupt sörjande änkans klagan genljuder i främst utdraget ur Jobs bok. Det kan tilläggas att under åren 1656–57 led AH många förluster. Dottern Christina dog i början av 1656, två år gammal, den älskade morbrodern Erik Oxenstierna i oktober, 30 år gammal, hennes far i maj 1657. Hon hade många att sörja.

Till sist: mina citat är normaliserade utom i några speciella fall. Hänvisningar görs till Gösta Holms tillförlitliga, kommenterade edition av självbiografen.

Tidigare forskning

En livligt diskuterad fråga har varit när i sitt liv AH skrev sin självbiografi. Det blir också huvudföremålet för min undersökning. Ellen Fries, som upptäckte manuskriptet, och Sigrid Leijonhufvud, som utgav det 1908, föreslog båda 1656 eller 1657, men höll dörren öppen för en senare datering. I en essäsamling, *Biktare och bedragare* (1959), skrev jag om AH under rubriken ”Så tuktar en argbigga”. Jag förlade huvuddelen av självbiografen till åren före bröllopet 1648. Relationen

från de återstående fyra åren är mera notisartad, långt mindre berättande än det föregående. Jag håller i stort sett fast vid min gamla uppfattning med vissa reservationer och med en viktig förändring: jag anser numera att verkets första tredjedel – något högt räknat – har en betydligt tidigare tillkomst än vad jag förut vägat tro.

Dateringen i essän tillät mig att hävda att AHs självbiografi var den inom den europeiska kultursfären *äldsta, profana, kvinnliga självbiografen*. Det var dock med viss bävan jag påstod detta; kunde det inte finnas föregångare i Rumänien, Bulgarien, Portugal och andra för mig okända litteraturer? Under de gångna fyrtio åren har emellertid många verk utkommit rörande kvinnliga självbiografier, men ingenstans har jag mött någon äldre konkurrent till AHs fylliga skildring av sitt öde. Jag tror dessutom att om hon skrivit på ett världsspråk, hade hennes memoar varit internationellt uppmärksammas.

Mitt dateringsförslag godtogs, även av Norden främste kännare av självbiografins genre, Johnny Kondrup (106 & passim). En omsvängning skedde emellertid 1985, då amerikanen Stephen Mitchell publicerade sin bok *Job in Female Garb. Studies on the Autobiography of Agneta Horn*. Det är ett i flera avseenden förtjänstfullt verk, bland annat därigenom att Mitchell publicerade det stora antal verser ut Psaltaren och Jobs bok, som AH valt och skrivit av.

Mitchell fann en dateringsgrund i avskriften. Ur Jobs nionde kapitel skriver AH av verserna 25–27. Vers 26 har emellertid åsatts siffran 16. Samma fel påträffades i Karl X:s Bibel från 1655 och endast där. Den bibelutgåvan har alltså varit hennes förlaga. Den bildar *terminus post quem* för avskriften.

I bibelcitaten, framförallt dem ur Job, är det företeckandesvis den förkrossade änkan som ger luft åt sin sorg, ibland genom att förändra i grundtexten. Leijonhufvud såg detta och återgav några typiska passager. Då det i Bibeln heter ”mina dagar äro bortgångna såsom en rök” eller liknande har AHs saknad

brutit fram i sådana tillägg som ”mina glädjedagar”, ”mina bästa, mina goda och glada, mina hjärtans glada dagar”, den tid ”då den Allsmäktige” – såsom hon i ett annat citat säger – ”ännu bevarade mitt hjärta för stor sorg”. Psalmens [Psaltarpсалmens] ord: ”Gud löse Israel utav all sin nöd”, blir för henne ett rop ur förtvivlans

djup: ”Gud, lös mig av all min nöd, hjärtans sorg och ångest!” (152)

Bibelcitaten har nedskrivits tidigast på hösten 1656, efter Cruus död.

Åter till Mitchell. Han vill göra självbiografen samtidigt med bibelutdragen, han återvänder till den gamla dateringen till 1656–57 (68). Hans argument är liksom hos Fries och Leijonhufvud få och enligt min mening icke bindande. Han hävdar att eftersom handskriften X 240 AH uppvisar en genomgående likartad handstil, bör den vara ”a single clean copy”. Därmed, menar han, blir årtalet 1655 gemensam *terminus post quem* för samtliga AHs skrifter.

En del betänkligheter vaknar hos läsaren. Bibelcitaten har sannolikt skrivits av AH; men memoraren och parentationsmaterialet kan vara renskrivna av annan hand. Det finns ytterligare olikheter mellan utskriften, som ökar tvivlet på ”a single clean copy”. Slutligen, vem säger att en renskrift av tre sammanförda opera, likgiltigt om den är utförd av upphovsmannen eller främmande hand, skulle innebära att alla tre har författats vid samma tid?

Sist säger Mitchell att vi inte bör lägga nämnvärd vikt vid de presensformer som förekommer i självbiografen, eftersom AH ”has a remarkable facility for projecting herself into situations and reliving them through her autobiography” (68). Min invändning blir att AHs lätthet att återförsätta sig till situationer i det förflutna också kan bero på att de inte alls låg så långt tillbaka i tiden som Mitchell tror.

Eva Haettner Aurelius tydning

Mitchells datering har utan diskussion accepterats av alla som efter honom skrivit om AHs självbiografi. Flera har gett den en bakgrund i hennes liv under åren 1656–57. Senast och utförligast byggs denna biografiska grundval upp av Eva Haettner Aurelius (EHA) i en bok om svenska kvinnors självbiografier, som bär den kryptiska titeln *Inför lagen* (1996). Jag kommer att här framlägga mina invändningar mot hennes dateringsförsök och mot vissa av hennes analyser av självbiografen. Vår syn på den överensstämmer knappast på någon punkt.

EHA tar upp ett argument som jag framlagt för en datering till före Cruus död och som hon finner ”onekligen tänkvärd”, men ändå vill bestrida (77). Jag pekade på de böner som AH nedtecknar vid barnens födelser om att de måtte bli ”oss sina föräldrar till hugnat och glädje”, ”oss båda föräldrar till hugnat och glädje”, ”sina föräldrar till mycken hugnat” (Holm 104, 106, 109). Hon kan inte ha skrivit så om inte hennes man levde.

”Jo”, skriver EHA, ”det kan hon göra, om hon skriver i enlighet med släktbokens mönster”. Släktboken var under 15- och 1600-talen en handskrift, där händelser inom familj och släkt – födelser, giften, dödsfall – infördes. (Under senare seklar fördes dessa annaler vanligen på familjebibelns försättsblad.) Släktböckerna ger för övrigt tallösa belägg för hur obligat attributet salig var före de dödas namn. Bönesuckrar av det slag, som AH nedskriver vid sina barns födelser, är vanliga (”oss föräldrar till hugnad och glädje” och liknande). EHA menar att AH ”slentrianmässigt” har infört denna formel i sin text (78). Jag håller för uteslutet att änkan AH skulle inom loppet av fyra år gång på gång sömngångaraktigt ha skrivit av en formel, där hennes make efter sin bortgång angavs som ännu levande. EHAs långsökta argument kan lugnt avvisas.

EHA framlägger en variantteori, som gör gällande att AH gått ännu mera mekaniskt tillväga i sitt skrivande!

Det kan givetvis också vara så att Agneta Horn själv fört ett slags släktbok och konsulterat och kopierat delar av den när hon senare författade sin självbiografi. Detta mönster förklarar till stora delar de kronologiska anomalier von Platen observerat. (78)

Släktböcker, överhuvud genealogiskt material, hör till sådant som verkar ha bäst överlevt.¹ Det vore smått besynnerligt om tre skrifter av AHs hand hade räddats, men just släktboken förlorats. Men AHs släktbok är en gissning. Det skall tilläggas att hennes tidsuppgifter och även andra uppgifter ofta visat sig vara otillförlitliga.² Inte ens det datum hon anger för sitt bröllop torde vara korrekt (se *SBL* 19, 376). Hennes annalistiska underlag har, i den mån det funnits, varit dagboksanteckningar, som hon fört sporadiskt och utan att

särskilt bry sig med exakthet beträffande data o.d. Något i egentlig mening genealogiskt intresse visar hon aldrig.

EHAs huvudtes är att AHs självbiografi har föranletts av den arvsprocess som Sigrid Bielke, hennes fars andra hustru, öppnade mot henne 1657, kort efter faderns bortgång. Fadern hade skrivit ett nytt testamente, som gjorde inskränkningar i AHs arv, delvis redan undfånget. Testamentet blev emellertid aldrig undertecknat, enligt hustrun ”för dödsens hastige infallande”. Sigrid Bielke vill ändå att det skulle gälla som giltigt. Hon uttalar en förhoppning att styvdottern inte ”med gott samvet” skall strida mot sin ”salig käre herrfaderns yttersta vilja” och en annan gång – mer upprört – att hon aldrig trott att hennes styvdotter skulle ”kvälja och vanhedra sin salig herrfaderns gjorde testamente och ädelige disposition” (cit. efter EHA 90). Hur processen avgjordes får vi inte veta. Vi får heller inte besked om vilken roll självbiografien avsågs att spela i processen. Man tycker att den knappast kan ha varit ämnad för andra än efterkommande och vänner.

EHA har inte lyckats att uppspåra några reella element av processen i memoaren. Hon avlyssnar istället ”självbiografins dolda dialog” mellan AH och hennes kontraparter. Själv hör jag inte minsta genklang av processen. Att den inte gör sig påmint i memoaren är för mig ett bevis för att AH inte har författat den då rättstvisten pågick.

Förebråelsen mot AH att inte ha visat fadern tillbörlig dotterlig underdånighet framförs marginellt i Sigrid Bielkes inlagor och kan inte räknas som en juridisk anklagelse. Ändå utgår EHA från att beskyllningen gett incitamentet till självbiografien. AH ville där rentvå sig från kritiken, främst den för olydnad, men också annan som t.ex. för girighet. Styvmodern uttalar visserligen inte sådan kritik, men EHA tycker sig höra henne utkasta en tillvitelse av det slaget (101). Det är ”inte osannolikt”, heter det på ett annat ställe, ”att styvmodern och släkten mumlat om att Agneta Horns girighet har visat sig på mångahanda sätt” (103).

Studiens märkliga titel, ”Inför faderns lag”, syftar på att AH i sin självbiografi menas söka rentvå sig från anklagelsen att ha varit olydig. I uppsatsens sista rad lägger EHA i Agnetas mun orden: ”Jag var och är din lydiga dotter”.

Jag tror att en mer adekvat titel hade varit "Inför dotterns lag", för Gustaf Horn framstår i memoaren som en god och medgörlig fader. AH får i regel sin vilja fram. EHA ger själv exempel på att dottern trotsar fadern. AH hade lovat bort sig till Erik Sparre, därtill nödd och tvungen av den stränga fru Ebba enligt vad hon själv uppger. Men känslan för Lars Cruus hade vaknat, det är honom hon vill ha. Hon fylls av förakt för Sparre under en bal på Slottet, då andra herrar lagt beslag på hans svärdsbalja så att han till allmänt åtlöje dansade med bar klinga. Detta *practical joke* har möjligen haft en grov innebörd. När fadern fått veta att hon brutit med Sparre och hoppas på en förening med Cruus blir han besviken, och en het dispyt uppstår mellan far och dotter. EHA analyserar några rader, som hon dock misstytt. Det rör sig

om att Gustaf Horn vill tvinga Agneta att hålla sitt löfte till Erik Sparre, både därför att han, Gustaf Horn, inte vill att *man gör narr av honom* (min kurs.), det vill säga sätter sig över hans vilja, och därför att man skall vara 'stadig', det vill säga hålla sina löften:

Och bad iag min här far i al ödmiukhet vil for gudh skul hafva mig förskont mädh honom. *Iag vile som en ödmiuk dåter, thet iag och var skyldig til at göra, lyda min härfar så länge iag lefve.* (EHAs kurs.) Män theta badz iag fore, at min härfar vile läta mig råda, efter thet [vålet av make] och gik mig mäst och närmast an. Då blef min här far mycket ondh på migh och fråga migh, hvem som var orsakan ther til, at iag vile öfvergefva honom. Och then som gorde nar af honom, han vore siäl störe nar. (Holm 55 f.; EHA 99 f.)

Men det var inte fadern utan Sparre som åsyftades. Det var Sparre, inte fadern, Agneta ville överge, och det var Sparre man gjort narr av, inte fadern.

Slutet på grälet blev att AH kan notera: "Och har jag reda så halvt övertalt min herr far" (57).

EHA förbigår en annan sammanstötning med fadern. Där visar AH långt mer ohörsamhet än underkastelse. När Cruus måste ge sig ut i kriget, fasar AH för att bli lämnad ensam kvar i Sverige, vilket fadern önskar. Fadern ber sin måg att Agneta, hans enda dotter, måtte få stanna hemma. Makarna har emellertid överenskommit om att följans åt. Agneta ber sin far att inte tala vidare om saken, det var omöjligt för henne att nu lyda honom! "Annars vill jag gärna lyda min herrfar i allting.

[...] Men nu, min käre herrfar, råder jag något lite själv". Varpå fadern skrattande ger med sig (Holm 87). När paret kommit till Wismar, nåddes Cruus av ett brev från svärfadern, som bad att han måtte lämna Agneta kvar i staden. Hennes svar blir: "det jag inte ville höra av utan följa honom vart det bar" (Holm 92). Tesen att hon skrivit sin memoar för att visa hur lydig hon varit sin far är förfelad.

Tanken att styvmoderns processakter skulle ha gett AH impulsen till memoarförfattandet söker EHA konsolidera genom att hävda att AH valt släktboken som grundmönster för sin levernesbeskrivning, en tes som hon energiskt driver. Släktbokens genre ges en diskutabel karaktäristik: "den annalistiska redovisningen av juridiskt viktiga händelser i en adelsfamilj eller adelssläkt, tryfferad med böner" (82). EHA har läst G. Setterkrans uppsats "Hans Brasks släktbok." Brasks släktbok visar enligt Setterkrans

nödvändigheten av att vid jordaaffärer känna till köparens och säljarens olika släktförbindelser. Detta förklarar tillfredsställande orsaken till Hans Brasks stora genealogiska intresse; han var ju en av sin tids främsta jorddrottar, som ständigt med stor närighet sysslade med jordköp och byten. (89; EHA 80 f.)

Vad som ännu mera tillfredsställande förklarar Brasks genealogiska nedteckningar är att genealogi, härstamning, sedan urminnes tider har varit ett levande intresse i såväl analfabetiska som kultiverade samhällen. Det räcker med att erinra om de långa släktramsorna i Bibeln och i de isländska sagorna. För övrigt, om man vänder sidorna i Brasks omfattade verk, finner man att uppgifter om godsaffärer o.d. kan räknas på fingrarna.

Detsamma gäller för senare släktböcker (många publicerade i vårt århundrade). En morgongåva kan någon gång bokföras, t.ex. av Erik Sparre (*PHT 1922*, 29). Under stormaktstiden finner man nästan aldrig sådana uppgifter. Det tycks också ha blivit allt vanligare att kvinnor förde släktböcker. Det hade männen nog inte överlåtit åt dessa omyndiga personer om släktboken hade haft juridisk betydelse. Det förekom att släktböcker versifierades. Den danska Bille-släktens rimkrönika torde vara det i Nordens mest kända exemplet. Rim och juridisk reson går knappast att förena.

EHA gjorde ju gällande att de böner, som AH

bad vid barnens födelser, hade hämtats ur släktböcker (77 f.). Och visst kan det förhålla sig så. Men lika riktigt kan vara att de lånats ur böneböcker eller tidens rika uppbyggelselitteratur eller att de helt enkelt var traderat bönegods kvinnor emellan.

Att EHA skymtar processen i levernesbeskrivningen är hennes främsta stöd för en sen datering av den. Ett ytterligare stödande argument har hon funnit i AHs text.

Under år 1643, då Agneta fyllde 14 år, finns en passus som lyder:

då begynte jag till att rätt se, vad det är för en lycka till att hava mor eller ej. Och det lärde jag nu till att döma, efter jag ock tog till med åran [...] Och såg jag väl huru det gick mig, som ingen hade. Och när jag all[t] sådant betänkte, tog jag mig före fördenskull till att gråta efter min salig fru mor hela nätterna igönöm. Och så ofta jag hörde min salig fru mor nämnas eller om jag såg något, som henne har hört till, så var mina ögon fulla med tårar. (Holm 38)

EHA menar att detta textställe talar för en sen tillkomst av levernesbeskrivningen:

Man frågar sig parentetiskt – apropos frågan om tillkomsttiden – om den tonåriga Agneta Horn visste så mycket om moderligheten. Det verkar troligare att trebarnsmamman visste mer om vad en mor betydde. (93)

Invändningen är något besynnerlig. Det är ju inte frågan om en mogen hustrus erfarenhet av moderlighet utan om en värnlös flickas saknad efter sin mor. EHA har vidare förbisett två tidigare, klagörande textställen. Då AH var sju år insjuknade hennes mormor, och alla trodde att hon skulle dö. Agneta satt beständigt vid hennes säng och bad till Gud att hon måtte räddas. ”Ty jag begynte nu till att sakna min salig fru mor” (Holm 28). Mormodern har varit för henne i en mors ställe, rädslan att mista henne vidgar tomrummet efter modern. År 1643 gör styvmodern sitt intåg i familjen. Agneta tilläts inte längre att gå till mormodern. Vid samma tid berövas hon sin egen kära piga Gertrud: ”hon var all min tröst och den enesta, den jag torde klaga min stora sorg för” (Holm 37; jfr 38). Dessa omständigheter, styvmoderns entré, avsaknaden av mormodern och förlusten av Gertrud väcker ånyo hennes längtan till modern.

EHA daterar AHs skrifter sålunda: bibelcitaten härrör från c. 1656. Självbiografen nedskrevs ”något eller några år senare” (110).

Jag lämnar Mitchells och EHAs dateringar av levernesbeskrivningen för att utveckla min uppfattning av dess tillkomsttider.

1657 eller tidigare?

Först skall några belägg företes som talar emot en datering av självbiografen till c. 1657. Lyckligtvis äger vi ett opus av AHs hand från detta år som ger en klar bild av hennes dåvarande sinnesstämning. Det är en text som hon skrivit in i sin väninna Kerstin Posses stambok; den återges av Leijonhufvud (208 f.). Inskriften är dagtecknad den 28 juni 1657. Det är en dikt, dessvärre en dålig sådan; AH hade god hand med prosan men tydligen inte med verskonsten. Den är alltigenom djupt mollstämd. Hon börjar med att säga att när hon var liten, har ”min svåra lycka varit mig mycket tung”. En rad är förgick ”och än var min blinda lycka mig lika svår”. När hon senare ”har trott min högsta lyck tillnjuta få”, äktenskapet, ”har min högsta hjärtans sorg och olycka kommit mig på”, makens död. Nu är hennes liv endast bedrövelse och hon väntar på sin befrielse. Det heter sedan:

Gud låte mig sedan med alla mina i vår grav roligen vilas få
och sedan med varannan på den yttersta dagen glada uppstå,
och låt oss med dig sedan och alla kristna tillika hava glädje och fröjd i ditt eviga rike!
Då läre Gud göra på min tunga lycka och stora sorg en god ända,
denna världens glädje och blinda lycka jag mig aldeles frånvänder.

Dikten följs av ett kort prosaparti som ännu tydligare än verserna är influerade av studiet i Job och Psaltaren. Några rader lyder:

Min hjärtans glädje haver en ända, min dans är vänt uti klagogråt, av mitt huvet är mina krona fallen. Och ve att jag så syndat haver! Därföre är mitt hjärta bedrövat och min ögon förmörkat.

Hon undertecknar sig ”en av hjärtat bedrövat och förlåten [övergiven] änka”.

Ännu fjorton månader efter mannens död blöder AHs hjärta. Man måste starkt betvivla att hon under sina första år som änka har varit i stånd att skriva en självbiografi utan att låta den minsta skugga av sorg falla över sitt äktenskaps historia. Det är visserligen sant att när hon i sin memoar berättar om sina tidigare år framställer hon sitt levnadsöde som nästan lika sorgesamt som vad texten i stamboken gör, men senare möter vi en frimodigare och mera levnadslustig Agneta, som ofta har svårt att för omgivningen dölja sin vitalitet och livsglädje. Trots och stridslust är framträdande drag hos henne. Hon beskriver sin tidiga kärlek till Lars Cruus, deras år av lyckligt samliv. Hon sörjer när han måste resa bort (jfr *SBL* 19, 377). Ingenting i självbiografien antyder annat än att hennes make är i livet.

Ett formellt eller snarare formalistiskt skäl väcker ytterligare skepsis mot att självbiografien skulle vara skriven efter Cruus död. Barockens skribenter var formalister. Döda omtalades med epitetet ’salig’. AH är noga med detta. Hennes mor dog tidigt. I självbiografien nämns hon *utan* epitetet salig så länge hon lever, men *med* epitetet så snart hon dött. Det hade varit ett brott mot stilistisk, möjligen också mot religiös konvention att omtala en avliden Lars Cruus utan beteckningen salig (förkortning av ’salig hos Gud’). Och vi får inte inbilla oss att vi står inför en stilistisk fint, att AH velat undvika att i förväg förråda vad som framdeles sker. Det svenska 1600-talets prosakonst kände inte sådana artistiska raffinemang. I personalierna talar hon om ’min saliga man’ de första fem gångerna han nämns (”1647 den 20 augusti förlovades min saliga man och jag”). I övrigt talar AH där vanligen i vi-form (”droge vi från Stockholm”).

Självbiografien sönderfaller i tre avsnitt, ett förhållande som skall utredas längre fram. Det tredje och sista avsnittet tar sin början efter brottet 1648, alltså kort efter äktenskapets ingående. Det är dagboksaktigt. På de första åtta raderna ges sex dagsdata. Man beger sig från Stockholm till Sätuna. För första gången kom AH till ett eget hem. Hon ber också att Gud skall ge paret lycka och låta dem ”med hugnat få bo *här* tillsammans i många, goda år” (Holm 85). Efter några dar an-

länder hennes far och styvmor ”*hit* till oss”. Efter ytterligare några dar lämnar herrskapet Cruus Sätuna. ”Gud hjälpe oss väl med all hugnat *dit* igen” ber AH. Allt detta är skrivet i nuet på Sätuna, den sista bönen i Stockholm. De av mig kursiverade adverbena visar detta.

AH hade skäl att be om god återkomst, för paret reste nu ut till kriget i Tyskland. Under sjöresan ber hon på nytt Gud att hon och hennes man lyckligt skall komma tillbaka (Holm 88 f.). I medio av nov. 1649 är de båda åter i Sverige. Det visste hon inte när hon fäste bönerna på papperet.

Jag erinrar om att AH vid de tre första barnens nedkomst åren 1649–52 bad Gud att de skulle bli till glädje och hugnad för ”oss sina föräldrar”. Det är klara belägg för att AH har skrivit i direkt anslutning till barnens födelse och före sin makes bortgång. Ytterligare en bön skall observeras. I dec. 1650 återkommer familjen till Sätuna. AH skriver ”gjorde Gud då min lycka så god, att jag kom hem med min käre man och två mina söner. Gud låte dem länge leva” (Holm 106). Ett och ett halvt år senare, i juli 1652, dog Johan, den yngsta sonen. Så som AH skriver, skriver man inte i en tillbakablickande självbiografi.

Om AH hade börjat berätta om sitt liv först 1657, hade flera av memoarens huvudaktörer hunnit dö, främst Lars Cruus och fadern. Två textstäl- len är värda att uppmärksamma. AH berättar år 1645 för fadern att hon vill bryta med Sparre. Fadern och alla vet att det är Cruus hon vill ha. Men hon förnekar detta och påstår att ”så sant som jag lever” har hon ingenting med Cruus att göra och är ligkiltig för om han lever eller är död (Holm 56). År 1647, under den hemliga förlovningens tid, blir Cruus ”illa sjuk”. AH bedrövas, men vill inte låta någon märka något.

Utan när någon sade åt mig om jag inte sörjde, efter han var sjuk, sade jag: Varföre det? Jag har inte behov till att sörja min ena goda. Mister jag den en, jag får väl en annan igen. Men i mitt hjärta mente jag väl annat. (Holm 79 f.)

Man frågar sig om AH verkligen skulle ha infört dessa svar i sina minnen, om hon nedskrivit dem under sin djupa sorg.

Man vill också ifrågasätta om hon skulle ha återgett dispyterna med fadern, som hon älskade,

på det vis hon gör, om han nyligen dött. Man kan till och med undra om hon skulle ha berättat om fru Ebba på det sätt som sker vid det sista omnämmandet. I okt. 1651 kom fru Ebba på besök för att beskåda hennes barn; hon hade ombetts att stå fadder vid den sistföddes dop. Det kom som vanligt till gräl mellan dem, och ordfejden inleddes av AH. Den slutade nesligt för fru Ebba. Det bör ha varit deras sista möte; memoaren går fram till medio av 1652, och fru Ebba dog i början av 1654 efter lång sjuklighet. Skulle AH verkligen ha gett denna sista glimt av fastern utan ett överstående ord och utan att nämna hennes bortgång?

Det sista avsnittets dagbokskaraktär framträder allt tydligare ju längre fram man kommer. När AH inför tysklandsresan 1648 gör ett avskedsbesök hos morföräldrarna anger hon klockslagen för när hon kom dit och när hon lämnade dem (Holm 88). Redogörelsen för färderna till och i Tyskland – vistelsen varade i allt 15 månader – är en komprimerad och trist resedagbok. En notis, som man fäster sig vid, är att AH i aug. 1648 i Wismar råka-de samman med morbror Johan Oxenstierna, som hon inte hade sett sedan 1641. Vad hon däremot inte meddelar är att morbrodern dog i samma stad i dec. 1657, för det visste hon inte när hon skrev sin memoar. Man förvånas över att tidigare forskare har förlagt hela självbiografien till 1657 (eller senare), när det sista avsnittet – 24 sidor i Holms edition och sträckande sig över fyra år (1648–52) – så uppenbart är skrivet mer eller mindre samtidigt med de händelser som där omtalas.

Självbiografins framväxt

Låt oss först läsa det som torde vara det första som AH skrev av sin självbiografi: den långa, otympiga överskriften.

Beskrivningen över min elända och mycket vedervärtiga vandringsetid samt alla mina mycket stora olycker och hjärtans hårda sorger och vedervärtighet, som mig därunder hopetals har mött alltifrån min första barn-dom, och hur Gud alltid har hulpt mig med ett gott tålamod igenomgå alla mina vedervärtighet.

AH har alltså föresatt sig att berätta om de olyckor och det elände, som har drabbat henne från livets

första stunder, vidare att skildringen skall bli ett avslutat helt, som visar att Gud "alltid" har hjälpt henne. Vi får också i fortsättningen höra mycket om bedrövelser och om Guds roll i hennes liv. Men rubriken är inte giltig för hela levernesbeskrivningen, högt räknat för hennes första 12 à 13 år. Vid det laget inträder en ljusning, som sedan växer. På sensommaren 1642 återförenades hon med fadern, som hon inte sett på elva år, och han visade sig kärleksfull och frikostig mot henne. Hon prisar då sin lycka. Senare kommer hon att älska en man, gifta sig med honom, få barn. Från och med 1647 är hon så lycklig som en dåtidens kvinna någonsin kunde vara. De fyra sista år hon berättar om ger talrika belägg för hennes lycka som hustru. Men allt detta har hon inte vetat eller ens anat när hon formulerade överskriften, giltigt endast för den olyckliga barndomstiden.

Som i överskriften domineras hela texten fram till c. 1642 av religiösa tongångar. Detta ger en egenart åt detta första avsnitt som på ett iögonfallande sätt skiljer ut det från fortsättningen. Jag skall jämföra det första avsnittet, som löper från sidan 3 till ungefär sid 32, med det avsnitt som börjar på sid 33 och slutar på sid 85, där luckan för mitten av 1648 bryter berättelsen. I första avsnittet uppställs 16 böner som omfattar c. 172 av avsnittets 871 rader (Holm 3, 7, 7 f., 10, 13, 14, 15, 18 f., 21, 22 f., 23, 26 f., 28, 30, 30, 32). De utgör 21% av textmassan. I nästa avsnitt, som omfattar 1.487 rader, påträffas bara sex böner (Holm 40, 42, 60, 73, 77, 82), vilka sammanlagt upptar 34 rader, bortåt 4½ % av denna text. Bönerna i första avsnittet är också i genomsnitt dubbelt så långa som i det följande. Memoarens första textsida (i tryck) upptas nästan helt av religiösa formuleringar och en lång bön. Skillnaden mellan avsnitten är högst märkbar.

AH ger också i det första avsnittet uttryck åt känslor som senare sällan eller aldrig demonstreras. Hon uttalar dödslängtan redan i första bönen, där sista meningen lyder: "Herre min Gud, som har täckts till att begynna så tungt med mig, gör därpå en god och nådig ända, när dig så tackes" (Holm 3). Längre fram säger hon sig gärna ha velat byta med sin bror som dog i vaggan (Holm 20). Under en svår sjukdom har hon bett Gud om att ha

fått saligen skiljas hädan ifrån denna onda och bedrövande världen i min barndom, så har jag sluppit all min sorg och olycka, som lära följa mig i alla mina livsdagar. (Holm 22)

Hon är förvissad om en olycklig framtid. Så till exempel skriver hon, när hon tillfrisknar från mässlingen: ”till att leva till mera ont” (Holm 29).

Skillnaden i framställningssätt mellan skildringarna av de första tolv à tretton levnadsåren och skildringarna av åren före och efter giftermålet har kommit mig att uppfatta verket som sönderfallande i tre delar: *barndomsavsnittet*, det från resten mest avvikande, *ungdomsavsnittet*, som sträcker sig fram till giftermålet 1648 samt partiet efter giftermålet som lämpligen kan kallas *dagboksavsnittet*.³ Detta sista avsnitts egenart har jag ovan belyst under rubriken *1657 eller tidigare?*: den tilltagande dagboks-karak- tären och det avtagande intresset för att bokföra levnadshändelserna. Här är det religiösa inslaget än mindre än i det föregående avsnittet för att inte tala om barndomsavsnittet. Det inskränker sig i stort sett till obligata böner: vid barns födelser, vid lycklig hemkomst, under sjöresa.

Barndomsavsnittets text ger inga fasta hållpunkter för en tidig avfattning, men indicier påträffas. Som nämnt framgår att det ämne, som hon såg framför sig när hon satte rubriken över det, har varit en begränsad, tidig del av hennes liv. I rubrikens slutord tror hon sig kunna överblicka hela den period av olycklig tillvaro, som Gud ”alltid” har hjälpt henne att tålmodigt genomgå. Ett ytterligare indicium är att hon i den första bönen ber Gud hjälpa sig ”i denna min barndom och sedan” (Holm 3). AH begagnar visserligen ordet barn om sig själv ibland långt upp i tonåren, ändå förblir troligt att bönesucken har formulerats medan hon ännu var ett barn i egna och andras ögon.

Ännu ett indicium, det sista, ger hennes anteckning år 1634 om att fadern tagits till fånga i Bayern ”och satt länge fången” (Holm 23). Hon har ännu inte nåtts av meddelandet, som spreds i april 1642, att han hade frigetts. Han kom i augusti till Stockholm. Barndomsavsnittet bör alltså ha författats senast i början av 1642 eller troligare under 1641, eftersom hon under vintern och våren 1642 bodde hos fru Ebba och undervisades i de

kristna lärostyckena inför sin första nattvardsgång (Fries 1:1, 45). Året innan var orden ”satt länge fången” fullt korrekta. AH var vid faderns frigivande tolv år. Hon har skrivit barndomsavsnittet vid denna ålder!

Längre fram förekommer emellertid en uppgift som verkar att kullkasta den datering, som just har kunnat utläsas. Året 1641 får mindre utrymme än något annat år i boken, bara tre och en halv rad (Holm 29 f.). Där sägs att AHs morbror Johan Oxenstierna då reste till Tyskland (för fredsförhandlingar) med sin hustru, för övrigt fru Ebba Leijonhufvuds dotter. Det uppges om hustrun: ”Och såg jag henne aldri mera” och om morbrodern: ”Och honom har jag än ej sett”. Detta kan omöjligt vara skrivet 1642, då paret Oxenstierna hade varit borta högst ett år. Formuleringen om hustrun visar att hon dött och hon dog i juli 1646. Morbrodern återsåg AH – som nämnt – i Wismar 1648. Man kan förmoda att det har varit meddelandet om den ingifta mosterns död som riktat hennes uppmärksamhet på att året 1641 var blankt i hennes manuskript. Nu kunde hon där införa ett par faktiska notiser och nämna att morbrodern hade hon ännu inte sett.

Men hur kan det komma sig att hon förbigått år 1641? Svaret tror jag skall sökas i texterna för de omgivande åren. Före 1641 hade hon länge bott hos morföräldrarna, som tycks ha överflyttat på dotterdottern den kärlek de känt för sin dotter. I slutet av 1640 antecknas att hon och hennes mormor flyttade från Tidö till Stockholm. ”Och vore vi där sedan allt stadigt” (Holm 29). Så följer de få raderna om år 1641. Årsredogörelsen för 1642 börjar: ”I januari tog åter fru Ebba Leijonhufvud mig till sig från min mormor”. Agneta tycks alltså under 1641 ha levt lyckligt i sina morföräldrars stockholmshem. Vad som kan ha hindrat henne från att notera något från detta år kan vara att hon då var upptagen av att skriva sin barndoms historia. Hon blev 1641 tolv år!

I min uppsats om AH 1959 gick jag källkritiskt hårt tillrätta med hennes skildring av sina tidigaste levnadsår. Mina invändningar var befogade utom – tror jag numera – denna: ”Memoarerna ger ingen ledtråd till någon person, som senare skulle kunna ha berättat för henne om hennes barndom” (20). Med ’barndom’ avsåg jag främst tysklandsåren. Men är det så att hon har skrivit sin

barndomsskildring hemma hos morföräldrarna, så har hon haft tillgång till sagesmän. Hennes far hade till svärfadern skickat rapporter från Tyskland om sin hustrus sjukdom och död (Leijonhufvud 174). Dem kan Agneta nu ha fått läsa. Morföräldrarna har säkerligen också mottagit muntlig information från många håll, alldeles bortsett från att rikskanslern själv hade vistats i Tyskland under 1630-talet. AH kan hos morföräldrarna ha haft tillgång till ett rikt källflöde.

Man kan ändå fråga sig om hon verkligen har förmått att vid 12 års ålder skriva denna första del av självbiografin. Ett och annat kan sägas som styrker antagandet. Om skildringen av den purunga Agneta har minsta sanningshalt så har hon varit brådmogen. Detta var vanligt bland tidens barn, inte minst inom adeln, av det enkla skälet att de inte behandlades som barn utan som vuxna i miniatyr. Så avkonterfejas de ju också på barnporträtten. Latintalande piltar i ensiffrig levnadsålder var inte ovanligt.

AH har varit begåvad. Hon kan ha bråtts på morfadern, som var ett stort snille, och på fadern, som förutom sina militära talanger i ungdomen gett vackra prov på intellektuell begåvning (Nurteva 97 f.).

Sigrd Leijonhufvud säger träffande om henne: ”Hennes begär att skriva måste ha varit oemotståndligt, då hon på detta sätt, utan yttre anledning, nedskriver sina minnen” (8). Möjligen skulle man vilja ändra ”utan yttre anledning” till ’med inre anledning’, för tveklöst har hennes drivkraft varit att ge ord åt sina lidanden och luft åt sin förtrytelse över dem som behandlat henne illa. Hon skall också tillerkännas en författarbegåvning. Ett brev till morfadern, daterat i apr. 1642, medan hon ännu var tolv år, kan tjäna som intyg att hennes skrivtalang var tidigt utvecklad. Det avtrycks hos Leijonhufvud (177 f.), men en svårlest passus har uteslutits. Skrivelsen återges här i sin helhet och diplomatariskt efter originalet.⁴ Viss interpunktion har dock införts.

Högt ädle och välborne here, min högt ärade hjärtans
aldra käraste morfar

iag önskar min h.h.a. morfar al lykelig välmågan både
til siäl och lif och ther hos takar ial min h.a.k. morfar
på thet aldra ödmju[k]eligast och dotterligast för den
faderliga omvårdnat, som min h.a.k. morfar drager för

mig och ther hos vörda mig så högt och låta sikh behaga
med egen hand til at [skrifua] mig til farifrån utaf huilket
min h.a.k. morfars bref iag förnimmer at min h.a.k.
här far är nu, thes gudi ske tak och lof, lös först tackar
iag gud, som hafuer bevist sit nåde värk upå honom och
hulpit honom utur sit långeliga fångelse såsom och der
medh hungnat mig fatiga barn huarföre Gud ske eviga
ära tackar iag min h.a.k. Morfar så ödmuikeligen för
thet at min h.a.k. morfar vile så högt hugna mig och
låta mig förnimma åm min h.a.k. här far förlösning;
och tackar iag min h.a.k. morfar så ödmuikelig för sin
goda råd och förmaning iag skal alltid beflita mig om til
at efterfölia min h.a.k. morfars goda råd och förmaning
och bidia Gud at han vile regera mig at iag så må lära
ståla mig at thet måte vara min Gud til ära, min h.a.k.
morfar och här far och ala min släkt och väner til hungnat
och behag ther bifogat sänder iag min h.a.k. morfar
en liten örespung men han är intet så väl giord, som
han skule, men en anan gång skal iagh beflita mig om,
at han skal blifua betre, men på thet at min h.a.k. morfar
skal see min h.k. fro mor icke håler mig til låtia iagh
vil nu intet lengre bemödat min h.a.k. morfar med min
ödmiuika och ringa skrifvelse utan vil nu med et ödmu-
ukt beslut [=avslutning] hafua h.a.k. morfar och all thet
befaler iag min h.a.k. morfar både till siäl och lif jag är
och förblifuer efter min skyldighet

Min h.a.k. morfar tjänstvilig och ödmuik i döden
Agneta horn

datum kiägleholm
den 23 April 1642

Leijonhufvud karaktäriserar brevet korrekt med orden att ”vördnaden icke uteslöt hjärtligheten”. Finner vi brevet stilistiskt underlägset barndomsavsnittet, beror det delvis på att AH varit mindre fri när hon skrev till rikskanslern än när hon författade på egen hand, delvis på att G. Holm i sin utgåva har gjort texten mera läsbar genom att interpunktera den, rätta felskrivningar, sätta ut felande diakritiska tecken, införa versaler i ny menings början m.m. (Holm XXXIII–XXXVI). Inte ens de förnämsta damerna skrev korrekt eller ens god svenska och någon rättstavningsslära existerade ej.

AH säger praktiskt taget ingenting om undervisning i sin levernesbeskrivning. Men det slipper ur henne i förbigående vid ett tillfälle: när hon berättar om hur hon under mormoderns sjukdom 1639 ständigt satt vid hennes bädd, ”så snart jag fick lov ifrån min läsning” (Holm 28). Uppgiften är inte helt oväntad; rikskanslern hade gjort allt för att hans söner skulle få den bästa utbildning;

han bör ha upptäckt dotterdotterns snabba ingenium och tillsett att det odlades. Fru Ebba, som i början av 1642 hade hand om Agneta, skriver till rikskanslern att hon

haver låtit informera henne ytterligare uti sina katekismusstycken och aktar nu uti den heliga trefaldighets namn till att begå det högvördiga sakramentet tillstundande 2 dag påska (Fries I:1, 45).

Som nämnts tidigare gällde det, vad vi kallar konfirmationsundervisning. AH själv uppger ingenting om detta, möjligen därför att hon inte ville gottskriva den hatade fasterns konto några kreditposter. Ändå skymtar en viss belåtenhet hos henne. Fru Ebba hade fört henne från mormodern till sitt Käggleholm, ”till min förra plåga, den jag en tid har [!] varit fri före. Och var det inte rätt mycke goda dagar jag hade där”. Men så fortsätter hon oväntat: ”Men så vore di juledagar emot de förra, som jag hade hos henne” (Holm 30). Måhända var det undervisningen som motiverade det ovanliga lovordet. För övrigt var fru Ebba själv en god skribent som har efterlämnat välskrivna brev. Kanske hon låtit undervisa Agneta även i profana ämnen.

Jag vågar alltså att sätta *barndomsavsnittets* tillkomst till 1641. Jag är mer osäker om var gränsen går till ungdomsavsnittet. År 1642 är en rimlig förmodan. Men det dröjer inte förrän vi i den årsredogörelsen möter en lång, salvelsefull bön av det gamla slaget (Holm 32). (Sen dröjer det till slutet av nästa år innan en ny bön bedes och det är kortare, enklare, talspråkligare, vilket blir den vanliga i fortsättningen.) En gräns kan alltså också dras efter den långa bönen. Men varje gränsdragning blir oviss, flytande. AH har successivt ändrat stil och teknik.

Ungdomsavsnittet är delvis en dagbok som mer eller mindre obearbetad har förts in i memoaren. Detta gäller isynnerhet när AH av fadern tas med på resor. Då duggar dagsdata tätt (t. ex. Holm 41–50); de var mycket sällsynta i *barndomsavsnittet*. Även i övrigt verkar framställningen vara införd mer eller mindre samtidigt med händelserna. AH säger vid ett tillfälle: ”denna dagen skall jag skriva upp i min hjärtans almenacka” (Holm 62). Det kan vara bildligt sagt, men långt troligare är att

hon åsyftar en verklig dagbok, som hon anförtrot sig åt. I detta avsnitt utvecklas också hennes muntliga talang, en utgrening av hennes litterära begåvning. Efter en lång, segerrik dispyt med fru Ebba 1646 skriver hon:

Gud har låtit mig nu komma till di åran, att jag själv tordes svara för mig, när det gick alltför hårt på, och har ock givit mig den gåvan att jag kunde göra det med besked. Och när jag ville den vägen ut, så vunne de inte mycket på mig. (Holm 72)

Det är inte tomt skryt, hennes talemått var utomordentlig, en talang som väl också odlats av de retoriska ideal som allmänt hyllades i tiden. Visserligen har hennes långa anföranden säkerligen förbättrats vid skrivbordet, men det bör inte ändra vårt omdöme. Hennes muntliga utläggningar, hennes flödande vältalighet, är nog det i hennes bok som är bäst och spänstigast skrivet.

För det sista avsnittet, *dagboksavsnittet*, har som nämnt en dagbok spelat en avgörande roll. Levernesbeskrivningen i sin helhet förlägger jag till åren 1641–52.

Den främsta läsoplevelsen som hennes skrift ger är just utvecklingen, förvandlingarna från brådmoget men förtryckt barn till en tonåring som inte bara böjer sig utan ger igen, men som förblir en komplicerad och svårhanterad person. Sist möter vi den lyckliga hustrun, hos vilken de inre konflikterna tycks vara lösta. Agneta Horns hjärta var oroligt tills det fann vila hos Lars Cruus. Men då dog författarinnan.

NOTER

- 1 Se Chr. Sjöblads utmärkta framställning i KFÅ 1992: ”Från släktbok till dagbok – framväxten av en ny genre”.
- 2 Se Leijonhufvuds goda kommentar till editionen 1908, Ahnlund 631–635 och von Platen 20.
- 3 Madeleine Claeson har i en trebetygsuppsats om AH, framlagd i Göteborg våren 1989, framfört tanken på en tredelning av självbiografen (34). Gränserna mellan de olika delarna är inte desamma som hos mig. Datering av de olika delarna förekommer ej hos Claeson.
- 4 Brevet från AH till rikskanslern ligger i RA, Oxenstiernaasamlingen (E 640). Ett kortare, odatat brev föreligger också, som AH otvivelaktigt har skrivit vid ännu yngre år. Att AH själv, utan hjälp, har skrivit brevet från 1642 blir tydligt av det kondoleansbrev

som hon sände sin morfar, när hon underrättats av honom om mormoderns död. Brevet är dagtecknat Wismar den 2 aug. 1649. Det företer vissa iögonfallande likheter med brevet från 1642.

Magnus von Platen

KÄLLOR

Handskrifter

KB I h 33 AHs stambok

RA E 640 Oxenstiernasamlingen

RA Bergshammarsamlingen. Kerstin Posses stambok

UUB X 240 AH

Claeson Madeleine, Jag tager gudh til wetne. Klassisk retorisk försvarsskrift vs självbiografi. Ett försvar för/av Agneta Horn. Trebetygsuppsats Göteborgs universitet. I min ägo.

Litteratur

Ahnlund Nils, *Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död*, 1940

Andersen Birte, *Adelsbörens opdragelse: Danmark 1536–1660*, Kbhvn 1971

Aurelius Eva Haettner, *Inför lagen. Kvinnliga svenska självbiografier från Agneta Horn till Fredrika Bremer*, 1996

Brask Hans, *Biskop Hans Brasks släktbok*. Ed. 1970 (Personhistoriska samfundet)

Fries Ellen, *Teckningar ur Svenska adelns familjelif i gamla tider* 1:1–2. Ed. 1901

Holm Gösta (ed.), *Agneta Horn, Beskrivning över min vandringsstid*, 1959 (Nordiska texter och undersökningar 19)

Kondrup Johnny, *Levned og tolkninger. Studier i nordisk selvbiografi*, Odense 1982

Leijonhufvud Sigrid (ed.) (Företal och kommentarer till) *Agneta Horns lefverne*. Ed. 1908

Svenskt biografiskt lexikon 19, 1971–73 (Birgitta Lager Kromnow, Agneta Horn)

Mitchell Stephen A., *Job in Female Garb. Studies on the Autobiography of Agneta Horn*, 1985 (Skrifter utg. av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet)

Nuorteva Jussi (& S. Heininen), "Finland". I: *Ur nordisk kulturhistoria. Universitetsbesöken i utlandet före 1660*. Jyväskylä 1981 (Studia historica Jyväskyläensia 22,1)

Oxenstierna Axel, *Bref ifrån [...] Axel Oxenstierna till grefve Johan Oxenstierna [...] Åren 1642–49*. Ed. 1815

von Platen Magnus, "Så tuktar en arbigga" *Biktare och bedragare. Litterära essäer*, 1959

Setterkrans Göran, "Hans Brasks släktbok" *PHT* 54, 1956

Sjöblad Christina, "Från släktbok till dagbok – framväxten av en ny genre" *Karolinska förbundets årsbok* 1992, 1997

Sparre Erik, "Några kalenderanteckningar av Erik Sparre" *PHT* 23, 1922